TÜRK DİPLOMASİSİ VE POLONYA MERKEZ ARŞİVİNDEKİ TÜRKÇE VESİKALARA AİT LEHÇE İKİ ESER

Tanıtan : AKDES NİMET KURAT

Ananiasz Zajaczkowski (Zayonçkovski), Jan Reychman. *Zarys dyplomatyki Osmansko - Tureckiej* (Osmanlı - Türk siyasî muhaberat esasları). Polska Akademia nauk. Komitet Orientalistyczny. Polonya İlimler akademisi Şarkiyat komitesi). Warszawa 1955, 166 SS.

Katalog dokumentow tureckich (Türk vesikaları kataloğu). Cześć-pierwsza. Opracowal Zygmunt Abrahamowicz, pod. red. An. Zajaczkowskiego. Polska Akademia nauk. Zaklad Orientalistyczny. Warszawa 1959, 362 SS. (Birinci bölüm. Hazırlıyan: Zygmunt Abrahamowicz. Polonya İlimler Akademisi).

Osmanlı - Türk siyasî muhaberat (veya diplomasisi) *esasları* adını taşıyan eserin hazırlanmasında başlıca maksad, kitabın önsözünde belirtildiği üzere, Leh arşivleri ve kütüphanelerinde muhafaza edilen ve sayıları mühim bir yekûn tutan türkçe vesikaların tetkikine girişenlere yol göstermektir; üniversite talebeleri, kütüphaneciler ve arşivistlere türkçe vesikaları incelerken başlangıç mahiyetinde gerekli bilgileri vermektir; yani bu eser Osmanlı - Türk diplomasisinin el kitabı mahiyetindedir. Her iki yazar da bu sahada çalışmaları ile çoktan tanınmış kimseler olmakla, bu işin mütehassısıdırlar. Ananiasz Zajaczkowski, meşhur Leh Türkologu T. Kowalski'nin talebesidir ve otuz yıldan fazla Lehistan'da Türkoloji ve Şarkiyat sahasında birçok neşriyat yapmış ve talebe yetiştirmiştir. Osmanlı türkçesine bihakkın vakıftır. Jan Reychman da kezâ Kowalski'nin talebesidir ve uzun yıllardan beri Osmanlı – Türk diplomasisi ve bilhassa XVIII. y. yıl Leh – Türk münasebetleri ve Türkçe vesikalar üzerinde çalışmış, eserler yazmıştır.

Eser dört kısımdan ibarettir : I. Giriş, II. Paleografya, III. Diplomasi ve IV. Yardımcı ilimler. Giriş kısmında Osmanlı – Türk vesikaları üzerinde muhtelif memleketlerde şimdiye kadar (1955)

yapılan tetkikler ve araştırmalar hakkında toplu bilgi verilmiş, ve bu münasebetle sahanın en önemli eserleri tanıtılmıştır. Bunların başında F. Kraelitz- (Greifenhorst)'ın *Osmanische Urkunden in Türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15 Jahrhunderts* (Wien 1921) ve L. Fekete'nin *Einführung in die Osmanisch – Türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn* (Budapest 1926) adlı kitapları geliyor. Bu sahanın daha küçük hacimdeki diğer eserleri de nakledilmiştir. Bundan sonra Şark dillerindeki vesikaların tetkiki tarihçesine ait toplu bir bilgi de verilmiştir. Bu münasebetle Fransa'da Oryantalist Savary'den başlayarak (1615), Fransız, Leh, Rus, Alman müelliflerinin bu sahadaki yayınları hakkında kısaca kayıtlar yapılmış ve ayrıca "Lehistan'da şark paleografyası ve diplomasisi üzerindeki tetkikler" anlatılmıştır (SS 9 - 11).

Görülüyor ki, Lehistan'da, daha XVI. y. yılda Osmanlı vesikalarının tercümesini yapan Leh uzmanları yetişmiştir ve bunların adları da nakledilmiştir. Osmanlı – Türk ve Kırım Hanlarından gelen (tatarca) vesikalar, başta Krakovya'daki Leh Devlet Hazinesinde muhafaza edilirdi. XVIII. y. yıl sonlarında Leh hizmetine intisap eden Arnavut Antoni Crutta (Krutta) bu türkçe vesikalardan birçoğunu (bazen yanlış olarak) Lehçeye çevirmişti. Lehistan'ın taksiminden sonra türkçe vesikalar üzerindeki çalışmalar tamamiyle durmuştu. Lehistan'ın yeniden kurulmasından sonradır ki (1918) Şarkiyat tetkikleri yeniden ele alınmış, Warszawa, Krakovya ve Vilna Üniversitelerinde, Kowalski, Zajaczkowski, Reychman, Zimnitski, Abrahamowicz gibi değerli bilginlerin çalışmaları ile bu sahada büyük ilerleme kaydedilmiştir.

Türkiye ve diğer Şark memleketlerindeki vesikalar münasebetiyle, *Osmanlı Diplomasisi esasları*'nda, İstanbul'daki Hazinei Evrak (şimdiki adıyla "Başbakanlık Arşivi") ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi hakkında toplu bilgi verilmiş ve Türkiye'de yapılan belli başlı neşriyat da tanıtılmıştır. Mamafih eserin bu kısmı çok umumîdir ve "Başbakanlık Arşivi"ne ait belli başlı malzeme hiç tanıtılmamıştır (Meselâ: "Mühimme Defterleri", "Tapu defterleri" (Defteri Hakanî) ve "Nâme-i Hümayun Defterleri". Mamafih yazarların eline bunlara ait Türkiye'de çıkan eserler geçmemiş olduğu anlaşılıyor. Mithat Sertoğlu'nun *Muhteva bakımından Başbakanlık Arşivi* adlı kitabı da o sıralarda henüz çıkmamıştı. Bu bakımdan yazarlar mazur görülebilirler.

Türkiye'nin dışında da birçok Osmanlı – türk, tatarca, arapça ve farsça vesikalar bulunmaktadır. Bunların çoğu Osmanlı kançelâryasından (kaleminden) çıkan diplomatik mahiyetteki vesikalardır. Diğer yandan arazi ve ekonomik faaliyet, idare ve kanunlarla da ilgili olanları çoktur. Bilhassa eski Osmanlı İmparatorluğu sahasında, Balkanlarda, bu gibi vesikalar mühim bir yekûn tutar. Bu kabilden olmak üzere, Babinger tarafından, *Boşnak Osman Paşa Arşivi* neşredilmişti (1931 de). Diğer yandan Osmanlı Padişahları, Vezir-i âzamları ve diğer Osmanlı ricali tarafından yabancı memleketler hükümdarlarına, Avrupa'ya ve Rusya'ya gönderilen nâmeler, ahidnameler ve mektuplara bir de Kırım Hanları tarafından gönderilen yazıları eklemek icap ediyor. Bu suretle Osmanlı diplomasisi için esas orijinal malzeme Türkiye'nin dışında bulunmakta, "Başbakanlık Arşivi"nde ise bu yazışmaların ancak sureti kaldıktan başka, bunlardan birçoğu muhafaza edilmiş değildir.

İşte bu cins malzeme üzerinde yapılan tetkikler hakkında her bir memleket ayrı ayrı gösterilmek suretiyle, eserde toplu bilgi nakledildikten sonra (SS 15 - 23) Lehistan'daki türkçe ve diğer Şark vesikaları hakkında da bilgi verilmektedir (SS 23 - 26). Yukarıda da söylendiği gibi bu türkçe vesikalar önceleri Lehistan'ın başkenti olan Krakovya'da muhafaza edilirdi; sonraları yeni payitaht olan Warszawa (Varşova)'ya nakledildi ve Lehistan'ın taksimini müteakıp bunlar Moskova'daki Rus Hariciye Nezareti Arşivine gönderildi. Polonya'nın yeniden kuruluşu üzerine (1918) bu vesikalar, Riga Barışı mucibince (1920) eski sahiplerine iade edildi. Hali hazırda, eserden görüldüğü veçhile Lehistan'da 1000 kadar türkçe vesika (nâmeler, ahidnameler ve diğer yazılar) mevcuttur; Kırım menşeli vesikalar da 800 kadardır. Türkçe ve tatarca vesikalardan bir kısmı Krakovya'daki Czartoryski Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Eserde, Türkiye ve başka memleketlerde neşredilen türkçe vesikalar hakkında etraflı bilgi verilmiştir; bilhassa Rus ve Alman neşriyatının çokluğu görülüyor. Bunlar arasında 1950'den sonra çıkanlar da zikredilmiştir. Mamafih Türkiye'de çıkan bazı mühim neşriyat nedense buraya girmemiştir; meselâ Ömer Lütfi Barkan'ın *XV ve XVI ncı asırda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları* adlı külliyat (Birinci Cilt, İstanbul 1945, 557 SS) ve Halil İnalcık tarafından yayınlanan *Arnavutluk Defteri* de nedense gösterilmemiştir; galiba bunlar "diplomasi" bakımdan önemsiz

telâkki edilmişlerdir. Diğer yandan Tayyip Gökbilgin'in *XV- XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası* adlı eseri kitaba alınmıştır (S. 41). Bu fasılda, tabiatiyle, üzerinde en çok durulan neşriyat Lehistan'da türkçe vesikalara verilen önemdir. Bu sahada ilk vesika Murad III.'dan Stefan Bathory'ye gönderilen namedir (985 H./1578 M.); faksimilesi ve lehçe tercümesi, Leh oryantalisti Senkowski tarafından 1824/25'te, Warszawa'da çıkarılmıştır (Collecteana...). Bu cins vesikaların ilmî esaslara göre işlenmesi ve basılması işi ancak Lehistan'ın yeniden kurulmasından sonra, daha doğrusu Ananiasz Zajaczkowski'nin faaliyetiyle başlar.

Leh oryantalistlerinin dergisi olan "Rocznyk Oryantalistyczny" de (XII. yıl 1946) Warszawa'daki Merkez Arşiv'inde mahfuz Kanunî Sultan Süleyman'dan kral Zygmunt'a gönderilen 958/1551 tarihli bir nameyi neşretmiştir. Bu name'nin bir hususiyeti de o sıralarda yapılan lehçe tercümesinden başka bir de lâtince transkripsiyonunun bulunmasıdır. Zajaczkowski'den sonra diğer Lehli oryantalistler de bu sahada çalışmaya başlamışlardır.

II. Bölüm "Paleografya"ya hasredilmiştir. Burada, Fekete'nin yukarıda zikredilen kitabı esas tutularak, kâğıd ve hatlar hakkında bilgi verilmiş ve nümune olarak faksimileler de verilmiştir. Bunlar vasıtasiyle, Türk diplomasisi üzerinde çalışanlara, ilk bilgi mahiyetinde, nesih, sülüs, talik, nestalik, şikeste, divânî ve rık'a hatlarının örnekleri nakledilmiştir. Başlayanlara yardımcı olmak üzere bazı metinler ve bunların matbaa harfleri ile metinleri, harflerin çeşitleri de gösterilmiştir. Bu kısım öğrenciler için bilhassa faydalıdır.

III. Diplomasi, yazılış tarzına ait, yine Fekete'ye dayanılarak etraflı bilgi verilmiştir. Mektupların çeşitleri ve vesikaların nasıl tanzim edildiği anlatıldıktan sonra, bunların usûl ve üslûbu incelenmiş ve bu hususta güzel örnekler gösterilmiştir. Orijinal vesikaların parçaları faksimile olarak nakledilmiştir; bilhassa "Tuğra" üzerinde durulmuş, ve Murad III.'ın 984/1577 tarihli güzel bir "Tuğrası"nın faksimilesi de dercedilmiştir. Namelerin yazılış usûl ve tarzları ve bilhassa "elkab"a bir örnek olmak üzere Kanunî Sultan Süleyman'ın bir namesinden nakiller yapılmıştır (S. 83).

Kitap'ta Murad III.'dan Stefan Bathory'ye 985/1577 tarihli bir "Ahidname"nin faksimilesi tamamiyle konmuş, ve bu suretle bütün bir vesikanın incelenmesi imkânı da sağlanmıştır. Aynı zamanda Varşova Arşivi'nde muhafaza edilen ve uygurca harflerle yazılı Tok-

tamış Han'dan Lehistan – Litvanya kralı Yagayla'ya gönderilen 795/1393 tarihli "yarlığ"ın küçültülmüş klişesi de konmuştur. Kitabın 104. sahifesine konan "damga", eserde gösterildiği gibi Kazan Hanı Mahmud'a ait olmayıp, Altın - Orda Hanı Küçük Muhammed Han oğlu Mahmud'a aittir (Bkz. Akdes Nimet Kurat, Topkapı Sarayı müzesindeki bitikler.. S. 43). Bu fasılda (SS 103 - 106) Rusya'da Altın - Orda ve diğer hanlıklara ait vesikaların neşri ve tetkikler hakkında geniş bilgi verilmiştir; bunlardan birçoğu akademisyen Gordlewski'ye sunulan "Armağan"da çıkmıştır (yıl 1951).

Faydalı bilgiler arasında Osmanlı Reisülküttapları (yani hariciye nazırları)'nın bir listesinin bulunmasıdır (SS 107 - 108); bu liste 1525 te Haydar Efendi ile başlıyor ve XIX. y. y. başlarına kadar geliyor (son olarak Raşit Efendi gösterilmiştir); her halde Lehistan'ın bir devlet olarak devamı zamanını kapsamaktadır. Bundan başka dış memleketlerle münasebetlerde büyük rol oynayan "Divanı hümayun tercümanları" (Dragoman) nın da bir listesi vardır (S. 111). Bunların adları: Ali Bey, Yunus Bey (Rum menşeli, 1550'lerde ölmüş), Ahmed – Heinz Tulman (Alman), Murad Bey (Macar,) İbrahim Bey (Leh menşeli – Joachim Strasz, 1551 - 1571), Mahmud (Alman), Hurrem Bey – 1578 yıllarında. XVII - XVIII. y. yıllarda "Divanı hümayun tercümanları" hemen hemen, hepsi de gayri müslimdiler; bunlar arasında Maurokordatos ailesi bilhassa önem kazanmıştı.

Lehistan'daki Şark dilleri, o arada türkçe'nin, mütercimlerinin de adları gösterilmiştir (SS 113 - 114). Bunlardan ilki Mikolay Atabiowicz (1551 - 1565), her halde Lehli Müslümanlardan olmalıdır; Selim Achmetowicz de her halde bunlardandır. Son mütercim de, adı yukarıda geçen, Arnavut Antoni Crutta'dır (1765 - 1794). Lehistan'dan Türkiye'ye, Kırım'a ve İran'a gönderilen elçilerin listesi de vardır (SS 115 - 123); ayrıca bunlara ait kayıdlar da, her halde Spuler'e istinaden, gösterilmiştir. Ayrıca Türkiye'den Lehistan'a giden elçilerin de adları kronolojik sıra ile nakledilmiştir (SS 123 - 124); bunlardan ilki Simon Çavuştur (yıl 1509), ikincisi de İbrahim'dir (yıl 1510). Aslen Lehli olan tercüman İbrahim (Strasz)'in de iki defa elçiliği olmuştur (1564, 1569).

Türkiye ile Lehistan arasındaki münasebetlere konu teşkil eden neşriyat da ayrıca zikredilmektedir (1489 - 1714 yılları arasında). Bu hususta en başta Noradounghian Gabriel Efendi'nin *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, (4 cilt, Paris 1897 - 1913)'ı sayılıyor.

Bundan başka diğer külliyat ve neşriyat da belirtilmiştir. Lehistan ile Türkiye arasındaki diplomatik münasebetlere ait Lehistan'da çıkan eserler hakkında da bibliyografya dercedilmiştir. Bu hususta en mühim eser W. Konopczynski'nin 1936 da çıkardığı *Polska a Turcja* (Lehistan ve Türkiye) adlı, 1683 - 1792 yıllarına ait kitabıdır.

IV. Fasıl, Osmanlı – Türk diplomasisinin "Yardımcı ilimleri"dir (SS 128 - 140); burada: kronoloji, takvim, şecere, Osmanlı Padişahları, Veziriâzamlar, meskûkât, Osmanlı – Türk tarihine ait bibliyografya mahiyetindeki eserler verilmekle (umumî mahiyette) yetinilmiştir. Eserin sonunda saha ile ilgili geniş bir bibliyografya verilmiştir (SS 141 - 154); ayrıca, pek mükemmel olmamak üzere, indeks eklenmiştir. Netice itibariyle Ananiasz Zajaczkowski ve Jan Reychman tarafından hazırlanan bu *Osmanlı – Türk diplomasisi esasları* adlı eser, Lehli öğrencilere, arşivistlere bu sahada hazırlık yapmak için çok iyi bir el kitabıdır. Duyduğumuza göre bu eser genişletilerek İngilizceye de tercüme edilmiş ve basılmak üzeredir. Her iki yazarı bu sahadaki başarılarından ötürü tebrik ederken, bizim Türk talebesi ve arşivistleri için de böyle bir esere şiddetle ihtiyaç olduğunu da belirtmek isteriz.

Polonya Merkez Arşivi'ndeki *Türkçe vesikaların Kataloğu* adlı eserin mahiyetini daha iyi anlayabilmek için başlangıçtan itibaren Türk - Leh münasebetlerine kısa bir nazar atmak faydalı olacaktır. Osmanlı Devletinin batılı memleketlerle yaptığı ekonomik, siyasî münasebetler ve bilhassa savaşlar, erkenden karşılıklı diplomatik faaliyetlere de yol açmıştı. Bu temasların izleri ya kroniklerdeki kayıtlar veya Arşivlerdeki vesikalarla tesbit edilmektedir. Osmanlı Devleti ile diplomatik münasebetler kurma bakımından, Bizans ve Balkan memleketleri hariç, en eskisinin Lehistan olduğu anlaşılıyor. Nitekim bunun başlangıcı 1414 yılına kadar çıkmaktadır. O sene, Osmanlı Padişahı Mehmed I. Çelebi'ye Leh kıralı Wladyslaw Jagiello'nun elçileri olarak Goralı Skarbek ve Ermeni Gregor adlı iki kişi Bursa'ya gelmişlerdi. Aksak Timur'un istilâsından sonra başlayan Fetret Devri'ndeki iç mücadeleden muzaffer çıkan Mehmed I. Çelebi, Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu sıfatiyle dış ülkelerde dahi ad kazanmıştı. Onun idaresinde Osmanlı Devleti'nin süratle eski satvetini bulacağı da aşikârdı. Nitekim Leh kıralının Bursa'ya elçilerini yollaması bu mülâhaza ile olmalıdır. Osmanlı ülkelerinin, Tuna nehrinin kuzeyine Eflâk ve Buğdan sahasına dahi uzanması itibariyle, Lehistan

ayni zamanda Türkiye'nin de komşusu sayılabilirdi. İki memleket arasındaki münasebetlerin esasını, bilhassa ticaret ve sınırdaki emniyet konularının teşkil ettiği anlaşılıyor.

Murad II. tarafından da Lehistan'a bir elçi gönderilerek, iki memleket arasında iyi münasebetler kurulmasına çalışıldığı biliniyor. Bu Türk elçisine karşılık olarak, 1440'ta, Ostroglu Dobrogost ve Gorkalı Lukaş (Lukasz) adlı iki leh elçisi Edirne'ye gelmişlerdi. 1444' deki Varna meydan muharebesinde, Hıristiyan kuvvetlerin başında duran Macar kıralı Ladislâs VII. ayni zamanda Lehistan kıralı idi. Bu kıral meydan muharebesinde öldürülmüştü. Bu olaydan sonra, Lehistan'dan Suchodolski ve Jan Rzewuski adlı iki elçi Türkiye'ye gelerek, ölen kıralın akıbetini araştırmışlardı. Varna zaferinden sonra Osmanlıların Balkanlardaki üstünlükleri sağlandığı gibi, Eflâk ve Buğdan'da da Türk nüfuzu yerleşti. Dolayısiyle Tuna'nın kuzeyi ve Karadeniz çevrelerinde Leh tüccarlarının geliş-gidişleri, ancak Osmanlılarla anlaşmakla mümkün oluyordu. Bu durum karşısında Leh Beyleri ve hükümeti, Osmanlı Devletiyle iyi münasebetler kurmaya bilhassa gayret etmişlerdi; ayni zamanda Eflâk ve Buğdan Beyleri (voyvodaları) Osmanlı ülkelerinde alış-veriş yapabilmek hususunda Osmanlı Padişahlarından izin almak zorunda idiler.

Fatih Sultan Mehmed zamanında Lehistan'la iyi münasebetlerin devam ettiği biliniyor. 1475 - 76'da, Leh kıralı tarafından İstanbul'a gönderilen elçi Marcin Wrocimowski, Buğdan elçisiyle birlikte, Fatih Sultan Mehmed'in, Tuna'nın batı-kuzey sahasına sefer açmaması ricasında bulunmuştu. Bu sıralarda Lehistan – Litvanya, Orta Avrupa'nın en büyük devleti olup, sınırları Baltık denizinden, nerede ise, Karadeniz'e ulaşıyordu. Osmanlı Devletiyle Lehistan'ın sınırları aşağı Dnester (Turla) nehri ve Karadeniz'e yakın Kili ve Akkerman şehirlerine yakındı. Dolayısiyle bu yakınlıktan iki memleket arasında birtakım meseleler çıkmakta ve bunların halli gerekmekte idi. İşte bu meselelerle ilgili olarak Leh elçileri gönderilmekte idiler.

Bu kabilden olmak üzere 1489'da İstanbul'a gelen Leh elçisi Mikolay Firley, ilgili kimselerle müzakerelerden sonra sınır maddelerini ihtiva eden bir "Ahidname" almıştı. Bu "Ahidname" Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında varılan ilk resmî anlaşma mahiyetinde olup, daha sonraki kırallar tarafından da tasdik edilmiştir. Türkiye ile Lehistan'ı aynı derecede ilgilendiren meselelerden biri de: Nemçe Çasarı'nın (Habsburg'ların) Macaristan üzerinde hâkimiyet kurmasını

önlemekti; işte bu müşterek menfaat her iki devleti birbirine daha da yaklaştırmış ve bilhassa Leh kırallarının İstanbul'a sık sık elçiler göndermelerine sebep olmuştu. 1500 tarihlerinden itibaren elçilerin çokluğu bilinmektedir. İki devlet arasındaki münasebetler çoğu zaman dostluk içinde gelişmekle beraber, bazen aranın açıldığı da olurdu. Lehlilerin Buğdan ve Eflâk üzerinde hak iddiaları, Osmanlı Padişahına karşı isyan bayrağını kaldıran Buğdan voyvodalarını himaye etmeleri, ihtilâfa yol açmakta idi. Aynı zamanda hudut boyundaki Lehli Beylerin (bunlar arasında bilhassa Bar Beyi Bernard Pretowicz'in adı geçmektedir) Cankerman (Özü) ve Akkerman çevresindeki İslâm ahaliye hücumları, davarları alıp götürmeleri – ihtilâfın büyümesine sebep oluyordu. Nihayet XVI. y. yılın ortalarından itibaren Dneper (Özü) Kazakları'nın şaykalarla Karadeniz'e çıkıp Türk sahillerini yağmaları, Babıâli tarafından şikâyetlere yol açmakta idi. Diğer yandan Kırım Tatarları'nın Lehistan'a akınları da Lehliler tarafından Babıâli nezdinde mütemadî şikâyet konusu olmakta idi. İşte bu gibi çok çeşitli münasebetlerin izleri Leh Merkez Arşivi'nde muhafaza edilen türkçe, tatarca, eski–slavca, rusça, lâtince ve italyanca kaleme alınan vesikalarda muhafaza edilmiştir.

"Katalog"da gösterilen en eski Türk menşeli vesika'nın dili eski–slavca'dır ve 1455 yılına aittir; türkçe vesika da 1456 tarihlidir. Halbuki Viyana Devlet Arşivi'ndeki en eski türkçe vesika 1485 yılına ait olup Bâyezid II. devrine aittir. (Haus–Hof und Staatsarchiv, Repertorium der Türkischen Urkunden 1503 - 1841. No. 405). Moskova Arşivin'deki en eski türkçe vesika ise yine Bâyezid II. zamanına ait olup İvan III.'a gönderilen 1497 tarihli bir namedir (Bkz. Sobranie Gosud. Gramot). Fransa Dışişleri Arşivi'ndeki en eski türkçe vesika Kanunî Sultan Süleyman'dan kıral François I.' ya gönderilen 1528 tarihli nâmedir (Archives du Ministère des Affaires Etrangères. Suplm. 27. Corresp. pol.). İngiltere'deki Devlet Arşivi'nde (The Public Record Office) muhafaza edilen en eski vesika ise bir Ermeni tüccarı hakkında olup, 988/1580 tarihlidir; ilk name de Murad III.' dan kıraliçe Elizabeth'e olup 991/1583 tarihlidir (Bkz. Akdes Nimet Kurat, *İngiliz Devlet Arşivinde Türkçe vesikalar*, D. T. C. F. Dergisi VII, 1. 1949, SS 1 - 27). Görülüyor ki, dış memleketlerdeki arşivlerde muhafaza edilen en eski türkçe vesika Lehistan Arşivindekilerdir.

Türkçe vesikaların toplanması veya neşrine gelince, bu hususta ilk tecrübe Fransa'da yapılmıştır ve oryantalist Savary'nın 1615'te neşrettiği 1604 tarihli "Ahidname"nin neşriyle başlar. Bir külliyat halinde toplanması ise-Feridun Bey'in *Münşeat üs-Selâtin* adlı iki büyük ciltteki vesikalar, - XVII. y. y. sonlarında olmuştur. XVIII. y. yıldan itibaren batılı memleketlerde oryantalistler, öğretim maksadlariyle tertip ettikleri "Krestomatyalar"a diplomatik vesikalardan örnekler vermişlerdir.

Osmanlı – Türk diplomasisi bir "ilim" olarak ancak XX. y. y. başlarında gelişmiş ve bu sahanın ilk eseri Avusturya'lı müsteşrik Kraelitz ve Wittek ile İsviçre'li müsteşrik Jacob tarafından yazılmıştır. Mamafih bu sahadaki en mühim eser, yukarıda da belirtildiği üzere, Macar müsteşriki ve arşivisti Ludwig Fekete'nin: *Einführung in die Osmanisch–Türkische Diplomatik...* (Budapest 1926) adlı, birçok faksimile ve metinleri ihtiva eden büyük hacimdeki eseri gelmektedir. Fekete'nin bu kitabı, Osmanlı – Türk diplomasisi üzerinde çalışanlar için "standard" kitaptır ve bu sıfatla sonraki yazarlar tarafından bol bol faydalanılmıştır. Bu sahada daha küçük hacimde diğer neşriyat da mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: A(kdes) N(imet) Kurat ve K. V. Zetterstéen, *Türkische Urkunden* (İsveç Arşivleri ve kütüphanelerindeki bazı türkçe vesikalar) Uppsala 1938; bu eserde vesikaların faksimileleri, metinler ve Almanca tercümeleri verilmiştir. İsveçli Oryantalist K. V. Zetterstéen tarafından İsveç Devlet Arşivi'ndeki türkçe ve tatarca vesikaların "Kataloğu" da neşredilmiştir: *Türkische, Tatarische und Persische Urkunden in Schwedischen Rei hsarchiv.* Uppsala 1945, 132 SS. Bu defa, Romanya'daki türkçe vesikalara istinaden Romen arşivisti M. Guboğlu tarafından *Paleografia şi diplomatica Turco–Osmana. Studiu şi Album* adiyle bir eser neşretmiştir. Bükreş 1958, 348 SS. Türkçe vesikalar üzerindeki çalışmalara Batı memleketlerinde devam edildiği şu eserden dahi görülmektedir: Oriental Studies III., *Documents from Islamic Chanceries.* First series., Editor S. M. Stern ve Brono Cassirer, Oxford 1965. Burada, İngiliz Devlet Arşivi ve British Museum'daki Valide Sultan'a ait üç mektup, S. A. Skilliter tarafından neşredilmiş ve faksimileleri de konmuştur. Leh müsteşriklerinin Osmanlı –Türk diplomasisi üzerindeki çalışmaları ve bilhassa Leh Merkez Arşivi'ndeki vesikaların tanıtılması ayrıca önemlidir; çünkü bunlar vasıtasiyle Osmanlı Devleti'nin diplomasi sahasındaki en eski vesikaları gün ışığına kavuşturulmuş oluyor.

Polonya Merkez Arşivi'ndeki vesikaların "Kataloğu"nu hazırlayan Zygmunt Abrahamowicz, Krakowya Müzesi'ndeki Şark vesikaları kısmında görevlidir; kendisi Osmanlı – Türk vesikaları üzerinde çoktanberi ihtisas edinmiş ve bunları mükemmel okumaktadır. Bundan bir kaç yıl önce Ankara ve İstanbul'da teşhir edilen "Lehistan'da Türk eserleri ve Türk motifleri" sergisini Abrahamowicz hazırlamış ve nezaret etmişti. Bu defa, "Kataloğu" neşretmekle, Abrahamowicz, bu sahanın, Zetterstéen'den sonra (İsveç Arşivi'ndeki Türkçe vesikalar Fihristi) ikinci eserini hazırlamış oluyor.

Katalog dokumentow tureckich (Türk vesikaları kataloğu) adını taşıyan ve bunun 1. kısmını teşkil eden eserde 381 vesika tanıtılmıştır. Eserin "Giriş" kısmında lehçe ve fransızca (SS 13 – 18) eserin mahiyeti hakkında bilgi verilmiş ve bu münasebetle Lehistan'la ilgili Şark yazmaları, vesikaları ve malzemesine ait katalog ve diğer neşriyata ait bibliyografya gösterilmiştir. Katalog'un birinci kısmı, 1455 - 1672 yılları arasındaki vesikaları ihtiva ediyor. Bunlar arasında türkçeden başka, bilhassa Fatih Sultan Mehmed II., Bâyezid II. ve Selim I. zamanlarına ait olmak üzere, eski - slavca, lâtince ve italyanca yazılanları da vardır. Kanunî Sultan Süleyman'dan itibaren vesikalar hemen hemen hep türkçedir.

İlk vesika (No. 1.) Fatih Mehmed II. tarafından Buğdan voyvodası Jan Piotr III. Aron'a, Sarhabeyli mevkiinden, 5 Ekim 1455 tarihini taşıyan, tuğralı, ve eski - slavca yazılı bir nâmedir. "Buğdan voyvodasının elçisi Mihula Logofet'in geldiği, Sultan'ın, Buğdan voyvodasının her sene 2.000 altın (dukat) haraç vermek şartiyle, barışa muvafakat ettiği" bildirilmektedir. Bu vesika birçok defa neşredilmiş, faksimilesi ve tercümeleri (almanca, romence) yayınlanmıştır. Buna ait bibliyografya eserde gösterilmiştir (S. 21).

İkinci vesika (No. 2.), türkçe olup, Akkerman'a gidip-gelen tüccarlara ait Fatih Sultan Mehmed II. tarafından verilen bir "Hüküm" dür. 5 Receb 860/9 Haziran 1456 tarihini taşıyan bu vesika yalnız Varşova Arşivi'ndeki türkçe yazılı en eski vesika olmakla kalmayıp, ayni zamanda Fatih devrine ait dış ülkelerle münasebetleri aydınlatan en eski tarihî vesikadır. Fr. Kraelitz tarafından metni ve almanca tercümesi neşredilmiştir (y. a. g. e. Wien 1921, No 1. SS 44 - 46). N. Jorga tarafından romence tercümesi de yapılmıştır. "Katalog"da bu vesika hakkında şu bilgiler verilmiştir: Kâğıdı – beyaz, kaba ve bir tarafı parlak, hacmi : 14,5 - 43,5 sm. Dili : Türkçe,

hat – "tevki", satırlar – 9 ve 4 yandan. Tuğra – siyah, yaldızlı, kum serpilmiş.

En eski türkçe vesika olması hasebiyle metnini aynen nakle-diyoruz :

هو

Tuğra : محمد بن مراد خان مظفر دائما

نشان همایون حکمی اولدرکہ شمدکیحالده مفخر الامراء التمیز بغدان ایلی بکی پترو ویوده
ایله بارشقلیق ایدوب ارادن دشمنلغی کوتردم و بیوردمکه آنوك ولایتلرنده آقکرمانده اولان
بازرکانلر کیلریله کلالر ادرنهده و بروسهده و استانبولده خلقله معامله و مبایعه ایدوب بازرکانلق
ایدهلر کلمکده وکتمکده بنوم بکلرمدن و سوباشیلرومدن و سپاهیلرومدن و قوللرومدن هیچ بریسی
بونلروك جاننه و باشنه و مالنه ضرر و زیان کتورمیه و الا حکمومه مخالفت ایدوب بر وجهله
مضرت ایداجلك اولالر اسه که اشدم قول کوندروب عظیم بلایه اوغرادرین بلمش اولالر بتی
تحقیق بلوب اعتماد قلالر

تحریراً فی خامس رجب المرجب سنه ستین و ثمانمائه
بیوردی یکی دربند

Bâyezid II. zamanına ait vesika (No. 3.), Sultan Bâyezid II. tarafından Leh kıralı Kazimir IV. Jagellonczyk'a verilen, 22 Mart 1489 tarihli lâtince bir "Ahidname"dir. Bundan sonraki iki vesika NN 4,5 türkçe olup, biri Leh elçileri ve diğeri de Leh tüccarlarına aittir. No 6. vesika ise, Bâyezid II.'den Leh kıralına olup, dili italyan-ca'dır. Daha sonraki nâmeler ise lâtincedir. Selim I. tarafından Leh kralına gönderilen üç nâmenin hepsi de italyanca'dır. Sultan Süleyman (Kanunî) zamanında ise (No. 19'dan başlayarak) nâmelerin dili hep türkçe ve nadiren italyanca ve lâtincedir. Katalogda bu namelere ait gerekli bilgi verilmiş ve bazen elkab (intitulatio) nakledilmiştir. Bu kabilden olmak üzere Sultan Süleyman'dan kıral Zygmunt'a, Muharrem başı 932/18 Ekim 1525 tarihli nâmei hümayun (No. 19)un bu kısmını dercederken, Osmanlı memalikinin genişliği hakkında da bir fikir edinmek mümkün oluyor :

بن کہ سلطان السلاطین و برهان الخواقین تاج بخش خسروان روی زمین ظل الله فی الارضین
آق دکزك و قره دکزك و روم ایلینك و اناطولینك و قرمانك و رومك و ولایت ذو القادریهنك
و دیاربکرك وکوردستانك و آذربایجانك و عجمك و شامك و حلبك و مصرك و مکهنك و مدینهنك
وقدسك کلیا دیار عربك و یمنك ودخی نچه مملکتلرك که آباء کرامم و اجداد عظامم انارالله
براهینهم قوت قاهرهلریله فتح ایلدکلری و جناب جلالت مآبم داخی تیغ آتش بار و شمشیر ظفر
نکارم ایله فتح ایلدوکم نچه دیاروك سلطانی و پادشاهی سلطان بایزید خان اوغلی سلطان سلیم
خان اوغلی سلطان سلیمان شاهم سنکه لیه مملکتنك قرالی سجزمندوس سن

Burada nakledilen elkabın sonraları çok daha teferruatlı olacağını ileride göreceğiz (meselâ vesika No. 235, Murad III.'dan kıral Zygmunt III.'a). Bu elkabın genişlemesi ayni zamanda Osmanlılar tarafından fethedilen sahanın da genişliğiyle mütenasiptir.

Sultan Süleyman (Kanunî) zamanına ait vesikalar No. 19'dan No. 189'a kadardır (SS 34 - 185); dolayısiyle bunlar bir Padişaha ait en çok vesika külliyatını teşkil ediyor. Bunlardan büyük bir kısmı Sultan'dan Leh kırallarına namelerdir. Bundan başka Lehlilerin sınır boyundaki şehirler, bilhassa Cankerman (Özü) ahalisine ika ettikleri zarar ve ziyanla ilgili yazışmalar, defterler ve bazı şahıslara gönderilen yazılardan ibarettir. Veziriâzamların Leh kırallarına yolladıkları mektuplar da çok enteresandır. Meselâ Kanunî Süleyman'ın Veziriâzam'ı İbrahim Paşa'dan kıral Zygmun'ta gönderilen mektuplar (NN 31, 36, 38), 40 santim eni ve 3 metre boyu ile en uzun vesikalardan sayılıyor. Namelerin çoğu yaldızlı tuğralı ve güzel divanî hatla yazılmış ve Türk diplomasisinin en güzel örnekleri mahiyetindedir. Muhteviyatı itibariyle bunların çoğu "Ahidname"lerdir. İstanbul'a gelen Leh elçilerine ait, ve bazen sınır meselelerini ilgilendiren konular, ihtilâflı meselelerin halli gibi çeşitli konuları da ihtiva eder.

Türkiye ile Lehistan arasındaki ihtilâflı meselelerden biri de: Lehlilerin Buğdan'a yaptıkları hücumlardı. Bu münasebetle Veziriâzam İbrahim Paşa Leh kıralına yazdığı bir mektupla (vesika No. 28), 1531 Kasım başı, kıraldan bu hücumların durdurulmasını şiddetli bir lisanla talep etmişti. İhtilâfa yol açan başka bir konu da: Lehlilerin Cankerman (Özü) kalesi çevresine yaptıkları hücumlar ve oradaki İslâm ahalisinin davarlarını veya kendilerini alıp götürmeleri idi. Bu münasebetle en çok Bar Bey'i Lehli Bernard Pretowicz'in adı geçmektedir. Bu hususta vesika No. 110, 112 ve 113 ika edilen ziyanın listesi (Defter)nden bahsediliyor. Bunlardan birinin başlığı şöyledir (Vesika No. 112): (Akkerman, evasıtı Şaban 956/4 - 13 Eylûl 1549)

دفتر اولدر كه پادشاه عالم پناه حضرتلری سعادت ايله سفر همايونه عزيمت ايلدوكی تاريخدن ولايت لهك تورلی صوينك اوته يقاسندن قضاء جانكرمانه تابع محللرده پان پرسويت و پان خروژ اوغللری پان ياروش و پان نيقولا و برصلاف باقی كنز باوشی و وشنه‌وسكی كنز ديمتره و بونلره تابع نجه‌كنار پانلری عسكر چكوب ايلدكلری غارت و خسارت تعيينی ايچون خادم السلطنة جعفر چاوش الندن بو فقيره فرمان جهان مطاع وارد اولوب برموجب امر همايون قضاء آقكرمان خلقنه ولايت ليه جانبندن ذكر اولان پانلر اللريله هركيمه تعدی واقع

اولدی چاوش مزبور معرفتیله دفتر اولنوب تحریر اولندی فی اواسط شهر (شعبان) المعظم
سنه ٩٥٦

Lehliler tarafından bazen Akkerman kalesine ve çevresine büyük zarar yapıldığı da olurdu; yani Leh hücumları tâ Tuna kıyılarına kadar uzanırdı. Buna ait vesika da No. 128 (S. 127 - 130). Burada Osmanlı makamları (kadı) ve Buğdan voyvodası adamlarının Lehliler tarafından işlenen yolsuzluklar birer birer anlatılmaktadır. Bilhassa yukarıda adı geçen Bernard Pretowicz ve Osmanlı kaynaklarında "Dmitraşko" denen, Prens Dmitri Wisniowiecki'nin yaptıkları zarar ve ziyan bahis konusudur. Lehlilerin Akkerman ve Cankerman çevrelerine hücumları ve bu münasebetle yaptıkları yolsuzluklar Babıâli tarafından birçok şikâyete yol açmıştı; bunları önlemek için Buğdan voyvodalarına hükümler gönderilmişti. (Bkz. "Mühimme Defteri, m.y.).

Sultan Selim II. devrine ait vesikalar NN 190 - 220'de gösterilmiştir; bunlar arasında Selim. I.'den Leh kıralına ve Veziriâzam Tavil (Sokullu) Mehmed Paşa'dan kırala birkaç mektup mevcuttur. Sultan Selim II. bilhassa, Polonya yolu ile Moskova'ya kürk almak için gönderilen hassa tüccarı Mustafa ve sonraları Mehmed Çelebi'nin sağ-salim gidip-gelmeleri için Lehlilerin yardımını istemişti. Bu nameler aynı zamanda Rusya ile yapılan "kürk ticareti"ni aydınlatmak bakımından da çok mühimdir (No 191). Sokullu Mehmed Paşa'nın kıral Zygmunt'a mektubu da (yıl 1568), yine Moskova'ya giden tüccar Mehmed Çelebi'ye aittir; ayrıca Türkiye'den Leshistan'a ve Moskova'ya gönderilen ticaret eşyasının listesi de bulunuyor : . . .

دفتر اولدر که له و مسقاو جانبلرینه ارسال اولنان متاعلردر که ذکر اولنور

Vesikalar arasında No. 199 ile gösterilen ve Selim II.'den kıral Zygmunt'a gönderilen name (evasıtı Şevval 976/Nisan başı 1569) ayrıca önemlidir. Bu name, Divanı hümayun tercümanı İbrahim Efendi, yani Joachim Strasz, tarafından Lehistan'a (Lublin şehrine) getirilmişti. Osmanlı Padişahı bu name ile Lehlileri Moskova'ya karşı harekete geçmeğe davet etmişti. Tam bu sırada Ejderhan'a karşı Türk seferi hazırlanmakta idi. Selim II.'in bu teklifinden hiç bir netice çıkmamakla beraber, bu tarihlerdeki Türk – Leh diplomatik münasebetleri ve 1569 seferi başlarken Osmanlı emellerini aydınlatmak itibariyle bu name önemlidir (Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil boyu*, Ankara 1966, Ek. No III.). Aynı mealde bir mek-

tup (No. 200) Sokullu Mehmed Paşa tarafından da kırala yazılmış ve Padişahın dileği teyid edilmişti.

Selim II.'den kıral Zygmunt'a gönderilen 978/1570 tarihli nâme (Vesika No. 208), sonraları Lehistan ve Türkiye arasında daimî bir anlaşmazlık konusu teşkil edecek olan "Kazakların hücumları", Tatar kadınları ve çocuklarını, tüccarların mallarını alıp götürdüklerinden şikâyet edilmekte ve Kazakların Leh kırallarına tâbi olmaları hasebiyle, bu kabîl uygunsuz hareketlerin durdurulması talep edilmektedir. Buğdan voyvodaları çok defa Lehistan'a kaçarlardı. Bunlardan biri de voyvoda Buğdan idi (Boğdan). İşte onun teslim edilmesi için Selim II. kıral Zygmunt'a bir nâme yollamıştı (979/1572) (Vesika No. 216). Sokullu Mehmed Paşa da ayrı bir mektupla bunu teyid etmişti (Vesika No. 217). Bu sıralarda sık sık Türkiye'ye elçi olarak gönderilen, ve hattâ Ejderhan seferinin bir kısmında bulunan, Andrey Taranowski'nin elçiliğine ait te bir kaç nâme zikredilmiştir. Bunlardan biri de 979/1572 tarihli vesikadır (No. 218).

Sultan Murad III. zamanına ait olanlar ise 221 ve 240 No. lu vesikalardır. Burada Murad III.'dan Lehistan'a kıral seçilen eski Erdel Bey'i Stefan Bathory'ye bir kaç nâme mevcuttur. No. 226'daki Murad III. tarafından Stefan Bathory'ye yollanan "Ahidname" 985/1577 tarihlidir. Bu "Ahidname"nin faksimilesi Zajaczkowski'nin yukarda tanıtılan eserinde aynen dercedilmiştir. Aynı "Ahidname Feridun Bey'in *Münşeatı*'nda da mevcuttur (II. 507 - 510). Sokullu Mehmed Paşa da bunu teyid etmiştir (Vesika No. 227).

Sultan Murad III. tarafından kıral Zygmunt'a gönderilen 1000 Hicrî/1591 Milâdî tarihli bir nâme (No. 236) Lehistan'daki Tatar - Müslümanlara ait olmakla dikkat çekicidir. O sıralarda İstanbul'a gelen Leh elçilik heyeti içinde iki Lehli Müslüman da vardı. Bunların söylediklerine göre Lehistan'ın Moskova Rusyası sınırlarına yakın bir yerde (Vilno bölgesinde) 15 bin (Tatar) - Müslüman ailesi yaşamakta idi (Bunlar Toktamış Han zamanında Lehistan - Litvanya'ya gönderilen askerî kıtalardı ve Leh kıralının ordusunda hizmet almışlardı; bunlar orada kalmışlar ve az sonra dillerini unutmuşlar fakat dinlerini (Müslümanlığı) muhafaza etmişlerdi.). İşte 1591'de İstanbul'a gelen bu iki Müslüman Lehli (Tatar) 15 bin aile tutan dindaşlarının namaz kılmak için "cami"leri olmadığından şikâyet etmişler ve bu hususta Osmanlı Padişahının Leh kıralı nezdinde temennide bulunmasını rica etmişlerdi. Bunun üzerine Sultan Murad III. Leh

kıralı Zygmunt'a yazdığı nâme'de bu Müslümanların cuma ve bayram namazlarını eda edebilmeleri için münasip bir mahalde bir "cami" inşa ettirmesi temennisinde bulunmuştu. Bu temenninin yerine getirilip getirilmediği bilinmiyor (galiba getirilmemiştir, çünkü çok sonraları, 1672'lerde, Osmanlı orduları Kamaniçe'yi muhasara ettiklerinde, birçok Lehli Müslüman Osmanlı ordusuna katılmıştı; yani Lehlilerin idarelerinden memnun olmadıklarını belli etmişlerdi).

Mehmed III. zamanına ait vesikalar NN 240 - 250 olup, birincisi 1598 tarihli bir "Ahidname"dir. Burada, Kırım Hanına, Leh kıralı tarafından gönderilmesi gereken vergiden, İstanbul, Edirne ve Bursa'ya gelen Leh tüccarlarından bahsedilmektedir. Osman II. zamanında Lehistan'la Türkiye arasında münasebetler bozulmuş, harp çıkmış ve Osmanlı ordusunun Hotin kalesi dibinde Lehliler tarafından hezimete uğratılmasiyle neticelenmişti. (1621). (Genç) Osman'ın kısa süren saltanatı, Lehistan'a gönderilen nâmelerin azlığından da görülmektedir. Zygmunt III.'a gönderilen bir nâmede Osman II.'ın tahta çıktığı bildirilmiş (Vesika No. 251) ve mevcut anlaşmalara riayet edileceği de kaydedilmişti.

Sultan Mustafa I. zamanına ait ancak dört adet vesika mevcuttur (NN 255, 256, 257, 258). Bunlardan biri (No. 256) "Ahidname" olup, evasıtı Reb. II. 1032/Şubat 1623 olup, Lehistan ile Türkiye arasında, Hotin olayından sonra, barışın iadesi ve bilhassa "Kazak hücumları"nın durdurulması, Kırım Tatarlarının da Lehistan'a akın yapmamalarına aitti. 59 cm. eni ve 371 cm. boyundaki, yaldızlı Tuğralı bu vesika, Lehistan Arşivi'nde muhafaza edilen türkçe vesikalar arasında en güzelidir.

Murad IV.'dan kıral Zygmunt'a ilk "Ahidname", 10 ekim 1623 tarihli (Vesika No. 259) (15 Zilhicce 1032 Hicrî) dir ve daha önceki "Ahidname"lerin tekrarı ve tasdikidir. Leh kırallarının taahhütlerine rağmen, Kazakların Karadeniz'e çıkarak Osmanlı sahillerini yağmalarının önü bir türlü alınamıyordu. Bu defa Kazak şaykaları (gemileri)na karşı kapudan Hasan Paşa'nın kadırgalarla Karadeniz'e çıkması icap etmişti. Bunun üzerine Hasan Paşa, Leh kıralına ve sınırdaki Leh Beylerine mektuplar göndermiş, Kazak yağmacılığına son verilmesini talep etmişti (Vesika NN 268, 269). Sultan Murad IV.'ın, 1628 yılındaki nâmesinde de aynı meseleye temas edilmişti. Bu münasebetle Osmanlı Padişahına karşı ayaklanan Kırım Hanı Şahingerey'ye yardıma gelen Kazakların, Leh kıralı tarafından gönderil-

diği dahi iddia edilmektedir. Osmanlı Padişahı Leh kıralından böyle bir harekette bulunmamasını ayrıca istemişti. Dolayısiyle bu nameler, Osmanlı sahillerine "Kazak hücumlarını" aydınlatmak itibariyle mühim vesika teşkil etmektedir. Kapudan Paşa'nın Leh Bey'i Koniecpolski'ye gönderdiği bir mektup da (19 Temmuz 1630, Vesika No. 281), bu hususta tafsilât ihtiva etmektedir. Bu mektupta: Eğer Lehliler barış istiyorlarsa Kazakların Karadeniz'e çıkmalarını durdurmaları şarttır; Babıâli kendi tarafından Tatar akınlarına müsaade etmiyecektir deniliyor. 282 numaralı vesikada da ayni meseleye temas edilmiş ve Lehliler sözlerinde durmadıkları, Kazakları dizginlemedikleri ile itab edilmişlerdir.

Kaymakam Receb Paşa tarafından "Lehistan'a barış şartları" arasına konan beş madde, münhasıran Kazak hücumlarına aittir ve bunların durdurulmasını şart koşmaktadır (Vesika No. 286 Eylûl 1630). Babıâli, Leh kıralından, Kazakların Dneper (Özü) nehri üzerindeki "ada"dan (yani "Siç"ten) uzaklaştırılmalarını talep etmekte idi. Halbuki bu talebin Leh kıralı tarafından yerine getirilmesi imkânsızdı; çünkü Kazaklar bu tarihlerde artık Leh hükümetine karşı kafa tutmaya başlamışlardı.

Mektuplar arasında bir de Kamaniçe kalesinin Abaza Paşa tarafından kuşatıldığı zaman, Süleyman Efendi adlı biri tarafından İstanbul'daki zevcesine yazdığı bir mektup da vardır (Vesika No. 295). Bu mektup hususî mahiyetteki bir yazı olarak önemlidir. Bir de Kamaniçe'nin muhasarasına ait Hasan adlı biri tarafından İstanbul'daki yüksek bir şahısa (Ahmed Bey'e) yazılan bir mektup da bulunuyor (Vesika No. 296). Yeniden başlanan sulh ve iyi münasebetler, vesikalarda yankısını bulmuştur. Murad IV.'dan Wladyslaw IV.'a verilen "Ahidname" (Vesika No. 309) – Kasım 1634– bunun bir ifadesidir. Sultan Murad IV. İran'a karşı kazandığı zaferleri teferruatiyle Leh kıralına bildirmeyi ihmal etmemişti (Vesika No. 323, Aralık 1638).

Sultan İbrahim (Deli İbrahim) tarafından Wladyslaw IV.'a gönderilen "Ahidname", Muharrem sonu 1050/Mayıs 1640, tarihlidir (Vesika No. 325) ve *Feridun Bey Münşeatı*'nda da mevcuttur (II, 529 - 532). Bu "Ahidname", 1623'te Sultan Murad zamanındakinin aynıdır. Vesika No. 329 ise Lehistan'a gönderilen elçi Çavuş Osman'a verilen bir talimatnamedir (10 Ramazan 1050/24 Aralık 1640). 7 maddeden ibaret olan bu "Talimatname" Lehlilerin bil-

hassa Kazakların dizginlerini tutmalarını ve Azak kalesindeki Kazaklara (1637'de Azak kalesi anî bir hücumla Don Kazaklarının eline geçmişti) yardım etmelerini önlemeleri isteniyordu.

Zahiren Leh kıralına tâbi olan Kazaklar, Kırım Tatarlarının yardımlariyle, Lehlilere karşı zafer kazandıktan sonra (1648), başbuğları Boğdan Chmelnitski, 1651'de Osmanlı himayesini kabul etmekle, Kazakların "İstiklâlini" koruyabileceğini zannetmişti. Buna ait Sultan Mehmed IV.'in namesi Boğdan Chmelnitski'ye gönderilmiş ve Kazakların himaye altına alındıkları bildirilmişti. Bu name No. 344'teki vesikadır. Ukrayna'nın Osmanlı Devleti himayesi altına konmasiyle ilgili bu vesika çok defa basılmış ve tetkik mevzuu olmuştur (Bkz. buna ait teferruat: Katalog, S. 331). Aynı mealdeki bir mektup Veziriâzam Melek Ahmed Paşa tarafından Boğdan Chmelnitski'ye gönderilmiştir (Vesika No. 345). (Bilindiği üzere Boğdan Chmelnitski az sonra Osmanlı himayesinden çıkıp Moskova himayesini kabul etmiştir (1654 te).

Sultan Mehmed IV. tarafından kıral Jan Kazimir'e verilen "Ahidname" (Ağustos 1667) daha önceki (1640'daki) ahidnamenin tekrarı ve tasdiki mahiyetinde olup, iki memleket arasındaki dostluğu teyit etmektedir. Mamafih bundan az sonra Mehmed IV.'in Lehistan'a karşı seferi başlamış ve 1672'de Kamaniçe kalesinin zaptiyle neticelenmiştir (Bu sefere Doroşenko Kazakları da Osmanlıların müttefikleri sıfatiyle katılmışlardı). Kamaniçe'nin fethiyle - Podolya, Volınya Osmanlı Devleti'nin idaresi altına konmuş, Ukrayna da Türkiye'ye tâbi bir ülke haline getirilmişti. Bu durum 18 Ekim 1672'de Buçaş (Buczacz)'ta akdedilen barışla tesbit edilmişti (Bkz. Vesika No. 378). Bu muahedenin ilk maddesi, Lipka Tatarları (yani Leh Müslümanları)na aittir, ve sefer esnasında Osmanlılar tarafına geçen Lipka - Tatarlarına Lehliler tarafından hiç bir şey yapılmayacağı şartı konmuştur. 2. madde ile de Leh hükümetinin, her yıl Osmanlı Padişahına 22 bin altın vergi ödemesi tesbit edilmiştir. Sonra: Ukrayna Kazaklarının Lehlilerden ayrı olacakları da kaydedilmiştir. (Bkz. *Silâhdar Ağa Tarihi* I, 615/16).

No. 380, Mehmed IV.'den kıral Michal Korybut Wisniowiecki' ye (23 Ekim 1672) yazılmış olup, daha evvelki "ahidname"lerin tekrarıdır. Katalog'daki son vesika No. 381, Veziriâzam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa tarafından yazılan bir mektup olup, "Ahidname"nin aynıdır.

Bununla Katalog'un I. kısımındaki vesikalar sona eriyor. Görülüyor ki, bunlar Fatih Sultan Mehmed'den itibaren, Osmanlı Devletinin en geniş hudutlara ulaştığı Kamaniçe seferi (Buçaş barışı) ne kadar (1672) Türkiye ile Lehistan arasındaki münasebetlerin, siyasî, ekonomik, diplomatik ve askerî bakımdan birer muhasebesi mahiyetindedir. Elçilerin adları, ticaret meseleleri, bilhassa Kazak problemlerine ait burada birçok mühim bilgi verildiği gibi, Osmanlı Padişahlarının "Ahidname"lerinden Osmanlı Devleti'nin Lehistan'a karşı aldığı "hâmi" durumları yankısını bulmaktadır. Dolayısiyle Türk-Leh münasebetlerinin tetkiki için Varşova'daki bu tarihî vesikalar, büyük bir önemi haizdir. Bunlar aynı zamanda Osmanlı-Türk kançelârya usûlleri, dil tetkikleri itibariyle de gayet ehemmiyetlidir.

Bilindiği üzere, İstanbul'daki "Başbakanlık Arşivi"ndeki "Mühimme Defter"lerinde vesikaların ancak "suret"leri mevcuttur. Mâlesef Leh krallarından gelen nâmelerin asılları hiç muhafaza edilmemiştir. Diğer yandan "Mühimme Defterleri"ndeki Leh krallarına ait "nâmei hümayun suretleri" de çok mahduttur ve çok geç bir tarihe aittir. Bu defterdeki Lehistan'la ilgili ilk yazı Buğdan voyvodasına gönderilen bir "hüküm"le ilgilidir ("Mühimme Defteri VII, vesika No. 103, 16 Safer 975/23 Ağustos 1567). "Mühimme Defteri"ndeki "Leh kralına nâmei hümayun sureti"nin ilk kaydı VII, vesika No. 201, tarihsizdir. Ancak metinde Akkerman Bey'i Hasan'dan bahsedildiğine göre bunun 1553 - 1568 aralarında olması icap eder (Bkz. Katalog, Vesika No. 148). Şu halde "Mühimme Defteri"ndeki nâme'nin de bu tarihlerde yazılmış olması lâzım gelir.

"Mühimme Defteri"ndeki VII, vesika No. 2726'da" Leh kralına nâmei hümayun" da (tarihsiz) Nakşa Dukası (Yahudi) Yasef Nasi'nin adamlarının Lehistan'da balmumu ticaretinden bahsedilmiştir; fakat böyle bir nâme, "Katalog"da gösterilmemiştir, yani muhafaza edilmemiştir. "Mühimme Defteri"nde (VII) Leh kralına gönderilen ve tarihi konan nâme (VII, vesika 2742) 18 Zilk. 975/21 Mayıs 1568, olup, Cankerman (Özü) çevresinde Lehlilerin yaptıkları yolsuzluklarla ilgilidir. Böyle bir nâme "Katalog"da gösterilmediğine göre, yine muhafaza edilmediği görülüyor. Aynı veçhile 8 Muharrem 976/3 Tem. 1568 tarihli, yine Cankerman olaylarına ait başka bir nâme de – "Mühimme Defteri" (VII) "Katalog"da yoktur. Hem "Mühimme Defteri" (VII, No 2749) hem de "Katalog" da (Vesika No. 184) gösterilen nâme, 18 Muharrem 976/13 Temmuz 1568 tarihli bir

nâme'dir (Mamafih "Katalog"daki tarih: 16 - 25 Temmuz 1568 dir). Yapılan karşılaştırmadan görüldüğü üzere, "Mühimme Defterleri"nde Lehistan'a gönderilen çok az "nâme" muhafaza edilmiştir. Aynı veçhile Lehistan'a giden birçok nâme de Leh Arşivi'nde muhafaza edilmemiştir.

Leh Arşivlerindeki "Türkçe Vesikaların Kataloğu" tanıtmasını bitirirken, Z. Abrahamowicz'in, eserinin II. kısmını da bir an evvel neşretmesini temenni etmeliyiz.